

לקיחת אחריות

שכר ועונש

בשני שיעורי המורשה העוסקים בבחירה החפשית למדנו שעיקרון זה מונח ביסוד היהדות. כאשר ה' ברא את האדם הוא העניק לו את היכולת לבחור באופן חופשי בין טוב לרע, אמת לשקר, נכון ולא נכון. בשיעור זה נדון בתוצאה הבסיסית ביותר של הבחירה החופשית: לקיחת אחריות.

לקיחת אחריות כוללת, מלבד את עצמנו, גם את משפחותינו, עמנו, כלל האנושות וכל היקום כולו, ומתיחסת לתחום הפיזי והרוחני כאחד.

מתן דין וחשבון על ההחלטות שלנו הוא התוצאה הטבעית של לקיחת אחריות. מערכת השכר והעונש משמשת כזיכרון מתמיד לתוצאות האחריות שיש בידינו להשתמש בזכות הבחירה באופן הראוי.

השיעור יבחן את השאלות הבאות:

- איזו אחריות יש בידינו, בתור יהודים, כלפי העולם?
- איזו אחריות יש בידינו, בתור יהודים, אחד כלפי השני?
- כיצד היהדות רואה אדם שמתחמק מאחריות?
- האם אנחנו אחראים למעשינו?
- האם למנהיג יהודי יש יותר אחריות מאשר לאדם רגיל?
- כיצד מערכת השכר והעונש מסייעת לנו להגשים את הפוטנציאל שלנו?

ראשי הפרקים של השיעור:

פרק I: אחריות לעולם הפיזי

פרק II: אחריות לעולם הרוחני

פרק III: חוסר האחריות של הרשעים

פרק IV: אחריות של יהודי כלפי יהודי

פרק V: אחריותם המיוחדת של מנהיגים

פרק VI: שכר ועונש

פרק I: אחריות לעולם הפיזי

היהדות מלמדת שיש לקחת אחריות על עצמנו, על משפחותינו, על סביבתנו ועל העתיד שלנו. למרות שאחריות זו כוללת בתוכה מושגים רוחניים, כפי שנראה בהמשך, היא נכונה גם לגבי המישור הפשוט והגשמי.

1. שמות כ': י"ג-עקרונות בסיסיים של אחריות

לא תרצה. לא תנאף. לא תגנוב. לא תענה ברעך עד שקר.

2. קהלת רבה ז': י"ט-אחריות כלפי הסביבה

בשעה שברא הקב"ה את אדם הראשון נטלו והחזירו על כל אילני גן עדן ואמר לו ראה מעשי כמה נאים ומשובחין הן וכל מה שבראתי בשבילך בראתי תן דעתך שלא תקלקל ותחריב את עולמי.

3. דברים כ': י"ט- שימור העצים

כי תצור אל עיר ימים רבים להלחם עליה לתפשה לא תשחית את עצה לנדח עליו גרון כי ממנו תאכל ואתו לא תכרת...

4. ספר החינוך תקכ"ט - החסידים אינם מאבדים דבר

וזהו דרך החסידים ואנשי מעשה אוהבים שלום ושמחים בטוב הבריות ומקריבים אותן לתורה, ולא יאבדו אפילו גרגר של חרדל בעולם, ויצר עליהם בכל אבדון והשחתה שיראו, ואם יוכלו להציל יצילו כל דבר מהשחית בכל כחם,

5. תלמוד בבלי, שבת ק"מ-ע"ב ישמור האדם את נפשו, לפני כל דבר אחר

ואמר רב פפא האי מאן דאפשר למישהי שיכרא ושתי חמרא עובר משום בל תשחית ולא מילתא היא בל תשחית דגופא עדיף.

6. שמות כ"א: י' - אחריות האדם כלפי אשתו

שארה כסותה ועונתה לא יגרע

7. תלמוד בבלי, חולין צ"א, א' - אחריות האדם לחפציו

ויוותר יעקב לבדו אמר רבי אלעזר שנשתייר על פכין קטנים.

8. מדרש תנחומא, קדושים ז' - אחריות לעתיד

אמר להם הקב"ה לישראל אע"פ שתמצאו אותה מליאה כל טוב לא תאמרו נשב ולא נטע אלא הווי זהירין בנטיעות שנאמר ונטעתם כל עץ מאכל כשם שנכנסתם ומצאתם נטיעות שנטעו אחרים אף אתם היו נטעים לבניכם מעשה באנדרינוס המלך ... ומצא זקן אחד שהיה נטע נטיעה של תאנים, אמר לו אנדרינוס אתה זקן וטורח ומתיגע לאחרים, אמר לו אדוני המלך הריני נטע אם אוכה ואחיה אוכל מפירות נטיעתך ואם לאו יאכלו בני.

פרק II: אחריות לעולם הרוחני

בנוסף לאחריות שאדם נושא כלפי מצבו הפיזי ומצב סביבתו, הוא נצטווה גם לדאוג למצבו הרוחני של העולם. ברמה הפשוטה ביותר, הדבר מתבצע באמצעות לימוד תורה והפצתה בקרב אחרים כך שהאדם ידע ויכיר את החוקים שעל-פיהם עליו לחיות. העולם נברא כך שיש בו פגם. ולאדם יש את ההזדמנות ואת האחריות לתקן את הפגם ולהביא את העולם למצבו השלם. קיום המצוות מסייע בכך והחטא מרחיק אותנו מן המטרה. ניחנו בבחירה החופשית המאפשרת לנו למלא את האחריות שלנו בבניין הליבה הרוחנית של העולם.

1. שולחן ערוך, יורה דעה רמ"ה - אחריות האדם כלפי מצבם הרוחני שלו ושל משפחתו

מצוות עשה על האיש ללמוד את בנו תורה ואם לא למדו אביו חייב ללמוד לעצמו.

2. תלמוד בבלי, קידושין מ', ב' - אחריות רוחנית כלפי העולם

לעולם יראה אדם עצמו כאילו חציו חייב וחציו זכאי עשה מצוה אחת אשריו שהכריע עצמו לכף זכות עבר עבירה אחת או לו שהכריע את עצמו לכף חובה ... לפי שהעולם נידון אחר רובו והיחיד נידון אחר רובו עשה מצוה אחת אשריו שהכריע את עצמו ואת כל העולם לכף זכות עבר עבירה אחת או לו שהכריע את עצמו ואת כל העולם לכף חובה.

3. תלמוד בבלי, פסחים ס"ח, ב' - התורה מעניקה המשכיות לעולם

אילמלא תורה לא נתקיימו שמים וארץ שנאמר אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי.

4. הרב חיים מוולוז'ין, נפש החיים א': ג' - אחריות כלפי עולמות עליונים

ברא הוא יתב' את האדם והשליטו על רבי רבון כחות ועולמות אין מספר. ומסרם בידו שיהא הוא המדבר והמנהיג אותם עפ"י כל פרטי תנועות מעשיו ודבוריו ומחשבותיו. וכל סדרי הנהגותיו. הן לטוב. או להיפך ח"ו. כי במעשיו ודבוריו ומחשבותיו הטובי' הוא מקיים ונותן כח בכמה כחות ועולמות עליונים הקדושים. ומוסיף בהם קדושה ואור.

פרק III: חוסר האחריות של הרשעים

בניגוד לאחריות שהצדיקים לוקחים על עצמם, הרשעים מתנערים מכל אחריות. לצערם של האנושות, העולם, ובסופו של דבר שלהם עצמם, הרשעים חושבים רק על הנאתם והישגם הגשמיים. ה' לא נותן לעולם להיחרב בגלל רשעותם של הרשעים - הוא לא יביא עוד מבול על העולם-אולם, הרשעים ישלמו מחיר על מעשיהם.

1. ישעיהו כ"ב: ב' - ג' - גישתו של האדם חסר האחריות

אכל ושתה כי מחר נמות.

2. תלמוד בבלי, עבודה זרה נ"ד, ב' - העולם הבא

עולם כמנהגו נוהג ושומים שקלקלו עתידין ליתן את הדין.

3. ספר החינוך תקכ"ט - תוצאות הרשע

ולא כן הרשעים אחיהם של מזיקין שמחים בהשחתת עולם והמה משחיתים, במדה שאדם מודד בה מודדין לו.

4. בראשית רבה ל"ג: א' - הטוב חזק מן הרע

ומה הרים הללו נזרעים ועושים פירות כך מעשיהם של צדיקים עושים פירות הה"ד (ישעיה ג) אמרו צדיק כי טוב וגו' ומה תהום זה אין לו חקר כך אין לפורענותן של רשעים חקר הה"ד (שם) אוי לרשע רע ומה התהום הזה לא נזרע ולא עושה פירות כך אין מעשיהן של רשעים עושין פירות שאילו היו עושין פירות היו מחריבין את העולם.

פרק IV: אחריות של יהודי כלפי יהודי

אחדות מיוחדת מחברת בין חברי העם היהודי. בהר סיני, כאשר כולם התאספו לקבלת התורה, הם תוארו כאדם אחד עם לב אחד. אחדות זו, בה כל אדם יהודי נחשב כאיבר אחד מתוך גוף שלם, מחייבת אותנו באחריות גדולה מאד: לדאוג לזולתנו היהודים, כפי שאנו דואגים לעצמנו.

הביטויים הבסיסיים לאחריות זו הם מעשי הצדקה והחסד שנצטוונו לקיים. ברובד עמוק יותר, עלינו לדאוג למצבו הרוחני של הזולת כפי שאנו דואגים למצבנו הרוחני אנו-חטאו של האחר צריך להטריד אותנו כאילו היה שלנו ועלינו לחפש דרך לתקנו בכל אופן אפשרי. מי שאינו מקבל אחריות מיוחדת זו מבטל עיקרון יסודי של התורה.

1. תלמוד בבלי, שבועות ל"ט, א' - אחריות קהילתית

כל ישראל ערבים זה לזה.

2. בראשית רבה כ"ד: ז' - אהבת הזולת

אמר רבי עקיבא, ואהבת לרעך כמוך, זה כלל גדול בתורה

3. רמב"ם, ספר המצוות, מצות עשה ר"ה - הדאגה לזולת

היא שצונו להוכיח החוטא או מי שירצה לחטוא ולמנוע אותו ממנו במאמר ותוכחה ואין ראוי לנו שיאמר אחד ממנו אני לא אחטא ואם יחטא זולתי מה לי דינו עם א-להיו זה הפך התורה.

4. ויקרא רבא ה': ו' - כל ישראל ערבים זה לזה

שה פזורה ישראל נמשלו ישראל לשה מה שה לוקה על ראשו או בא' מאבריו וכל אבריו מרגישין כך הן ישראל אחד מהן חוטא וכולן מרגישין.

פרק V: אחריותם המיוחדת של מנהיגים

ככל שהאדם מגיע לרמה גבוהה יותר, כך טווח האחריות שלו גדל. בעוד שלאדם הפשוט ישנה השפעה מעטה על עם שלם, למלך (או לכל מנהיג של ארץ) יש השפעה ברורה על כל נתיניו, ולכן אחריותו גדולה יותר.

מבחינת התורה, מנהיגי הדור הם מנהיגים רוחניים, כלומר הגדולים בתורה, אשר העם מקיים את דברם. ככל שאחריותו של אדם גדולה יותר, כך יגדל הסיוע האלוקי שהוא יקבל כדי להתגבר על האתגר שקיים באחריות שלו.

1. תלמוד בבלי, מועד קטן ו', א'-אחריותו המורחבת של תלמיד חכם

צורבא מרבנן דאיכא כמתא כל מילי דמתא עליה רמיא

2. שם, ה', א'-אחריותם של זקני העיר במקרה רצח

זקני אותה העיר רוחצין את ידיהן במים במקום עריפה של עגלה ואומרים ידינו לא שפכה את הדם הזה ועינינו לא ראו וכי על דעתינו עלתה שזקני ב"ד שופכי דמים הן אלא שלא בא על ידינו ופטרנוהו (בלא מזון) ולא ראינוהו והנחנוהו (בלא לויה).

3. עבודת הקודש ג': ד'-המנהיגים היהודיים היו רועי צאן

ומשה ודוד ע"ה, כבר אמרו בואלה שמות רבה פרשה ב', בדק לדוד בצאן ומצאו רועה יפה וכו'. ואף משה, לא בחנו הקב"ה אלא בצאן וכו'. והכל לתכלית רעית ישראל צאן מרעיתו...

4. משלי כ"א, א'-לכם של מלכים

פלגי מים לב מלך ביד ה' על כל אשר יחפץ יטנו

פרק VI: שכר ועונש

כפי שצוין לעיל, מתן דין וחשבון הוא תוצאה פשוטה של קבלת אחריות: בכל מצב שאדם לקח אחריות לבצע החלטה, הוא זה שייתן על כך דין וחשבון. הדברים צומחים זה מתוך זה. ה' מודקדק עם מי שיש לו אחריות גדולה יותר מאשר עם מי שיש לו אחריות מעטה.

בכל ממשלה ומסגרת חברתית יש מערכת של שכר ועונש המסייעת לשמר את עקרונות הצדק ולהניע את האנשים לשמר את הערכים החשובים לחברה. אולם, על-פי התורה המושג של שכר ועונש יוצא מגדר הרעיון של אזהרות ותמריצים. בחירת הטוב מזכה את האדם בשכר נצחי, ועל הרוע ישנו עונש- לא לשם ענישה - אלא לשם טיהור הרשע מרשעותו. המערכת מבטיחה שהאדם ירוויח בעולם הבא, הנצחי, כאשר יזכה בשכר עבור מעשים טובים ובטיהור/זיכוך על מעשיו הרעים.

ברמה עמוקה, אף יותר, השכר והעונש הינם תוצאה ישירה של המעשה עצמו. במובן רוחני, לכל מעשה טוב ישנה השפעה אמיתית וחיונית על העולם, ועצם זה כשלעצמו הוא שכר על המעשה, כפי שהתלמוד אומר "שכר מצוה - מצוה".

1. רמב"ם, י"ג עיקרי האמונה, עיקר י"א-שכר ועונש

אני מאמין באמונה שלמה. שהבורא יתברך שמו גומל טוב לשומרי מצותיו ומעניש לעוברי מצותיו:

2. תלמוד בבלי, בבא קמא נ', א'-ה' אינו מתעלם מדבר

כל האומר הקב"ה ותרן, יוותרו חייו

3. תלמוד בבלי, קידושין ל"ט, ב' - השכר ניתן בעולם הבא

שכר מצוות בהאי עלמא ליכא

4. משנה, פרקי אבות ה': כ"ב - ככל שנשקיע כך נקבל

לפום צערא אגרא

5. תלמוד בבלי, יבמות קכ"א, ב' - ה' מדקדק בקרוביו

הקב"ה מדקדק עם סביביו כחוט השערה

6. רמח"ל (רבי משה חיים לוצאטו), אדיר במרום-הענישה בעולם הבא היא תוצאה טבעית של החטא

טהרת הנשמה היא או על ידי גיהנם או על ידי תשובה. והוא כי כל זינא אזיל לזיניה, ונמצא שצריכה הנשמה לרדת בגיהנם עד שהזוהמא תפרד ממנה ותדבק בשורשה.

7. רמח"ל, קנאת ה' צבאות-המצוה ושכרה שווים הם כאחד

מעומק עצת החכמה היה לעשות דבר נפלא, אשר יודע כי המעשה מעשה אלקים הוא, וזולתו לא יוכל עשיהו כלל לעשות, הבריאה, המצוה, השכר והעונש - הכל ענין אחד הוא, אשר לא ימצא זה בלא זה ... עד שנמצא, שלא המציא הממציא רק מציאות אחת, ולא מציאויות רבות, כי ממשפט החכמה להתרחק מן הריבוי אם אינו מוכרח.